

Наталія АВРАМЕЙКО (Тернопіль)

ЕКСПЛІКАЦІЯ МІФОПОЕТИЧНИХ МОТИВІВ У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛОМОВНИХ ПОЕТІВ-СИМВОЛІСТІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Початок ХХ століття характерний тим, що у цей період виникає відчуття зруйнованої свідомості, загострюється розуміння безладдя, катастрофічності світу, внаслідок чого відбувається нове осмислення минулого, вноситься ідея космізації свідомості в умовах хаосу.

Таке світовідчуття початку ХХ століття моментами нагадує нам світовідчуття епохи раннього християнства. Можливо тому елементи християнської міфології утворюють такий широкий пласт у поетичному доробку символістів початку ХХ століття. Цей період, на думку Н.Осипової, “характеризується потужною міфопоетичною свідомістю з її “макро” і “мікрокосмом”, сакралізацією культурних і суспільних явищ [1, 67]. Паралельно із цим спостерігається посилення інтересу до поганської символіки, що пояснюється наявністю в ній чіткого міфопоетичного пласту [1, 7].

Здійснивши власну розвідку цього процесу, М.Бердяєв, зокрема, зазначив: “У душі нової людини перехрещуються нашарування різних великих епох: язичництво і християнство, древній бог Пан і Бог, що помер на хресті, грецька краса і середньовічний романтизм. ... Душа роздвоюється, ускладнюється до вищої межі, йде до якоїсь кризи, бажаної і страшної” [2, 150]. У цих умовах з'явилося чимало творів міфопоетичної орієнтації, в яких органічно поєднувалося зразу кілька “пластів” художньої культури: від народно-міфологічного до, за визначенням Є.Яковлева, “соціально-актуального” [3].

Особливою рисою літературного процесу початку ХХ століття стало те, що міфи не лише використовувалися, будучи виокремленими із готових культурних систем, але й створювалися, конструювалися письменниками-міфотворцями. Отож, можемо сказати, що однією із найважливіших рис літератури ХХ століття стала міфотворчість, яка поєднала і синтезувала фантастичний і реальний світи, міфологічне і реалістичне осягнення дійсності. Міфологічний досвід для української літератури набуває статусу засадничого, “в якому - інколи виправдано, доказово, інколи - апріорно - митець на зламі сторіч схильний вбачати кодифікований варіант духовних пошуків сучасної людини [4, 37-38].

За таких обставин сформувалася міфокритика. Її представники відшукували елементи міфотворчості, міфологічних архетипів у літературах різних епох. Джерельною базою ритуально-міфологічної школи стали праці Дж.Фрезера та К.Юнга, ідеї яких були розвинуті, поглиблені та доповнені у працях Н.Фрая, Р.Чейза та М.Бодкіна. Серед вітчизняних вчених, які застосовували міфопоестичний підхід до аналізу художньої творчості, були М.Драгоманов, І.Франко та О.Потебня.

Важлива роль у будь-яких міфах відводиться природним стихіям — сама сутність природного універсуму зумовлює їх злиття та взаємопроникнення (земля — вода, повітря — вода), іноді — їхню боротьбу: вогонь — вода, вогонь — земля.

У цьому аспекті цікаво розглянути маприністичну тематику. В літературі морська тема досить давня: море оспівували Гомер, Овідій, Г.Гайне, В.Гюго, Дж.Байрон, П.-Б.Шеллі, О.Пушкін, А.Міцкевич, Т.Шевченко, Л.Українка, М.Вороний, О.Олесь. Вони кожен по-своєму змальовували веліч і трагізм морської стихії, яка символізує долю людини. Одні митці звеличували морське "буття", милувались його красою, інші по-філософськи осмислювали морські природні явища, розв'язуючи проблеми світобуття, життя і смерті, вічного і тлінного.

Українські поети-символісти теж створювали свій візійний світ моря, використовуючи прадавні архетипи стихій. Павло Савченко, наприклад, через поетичні образи хвиль океану виражає ідею субстанційної єдності людської душі із світом матеріальних виявів: "Жаль мені хвиль, що ніколи не сплинуть / На океані" [5, 27]. З водяним потоком пов'язується відчуття плінності думок, переживань поета. Стихія води органічно зіставляється із стихією повітря, даруючи почуття незбагненності, неосяжності простору: "Зір мені жаль, що в безмежностях гинуть, / Долі незнані //" [5, 27].

Єднання стихій, космічних сил простежуємо і у поезіях англійського поета-символіста (ірландця за походженням) Вільяма Батлера Єйтса, причому це єднання потрійне (повітря — земля, земля — вода, повітря — вода):

And sang what gold morning or evening sheds
Upon a woven world-forgotten *isle*,
Where people love beside *star-laden seas*... [6, 43-44].

(І проспівали, що золотий ранок чи вечір спускає
На переплетений, світом забутий *острів*,
Де люди кохаються поряд із *наповненим зорями морем*)

Подібну триєднанність стихій (повітря — вода — вогонь) у поезіях Павла Савченка асоціюється із власними розмірковуваннями, “задумою” ліричного героя, особистим світосприйманням, аналізом свого “я”:

Мій сміх —
 Сріблястий присок *хвиль морських,*
Що місяць, вибившись з-за *хмари,*
 Блідавим поглядом запале.
 Моя задума —
Морських глибин одвічна стума,
 Куди ще й *сонця стріли*
 Ні разу ще не долетіли.

Тут сміх ліричного героя — щось не зовсім виразне, легке, як блідавий погляд місяця чи присок морських хвиль, в той час як “задума” — це щось надзвичайно глибоке, глибинне, темне, втаємничене, чий морок не змогли розігнати навіть сонячні промені.

В інший спосіб міфопоетичні образи-архетипи експлікуються в художньому світі А.Головка. У ранній ліриці цього поета, зокрема в збірці “Самоцвіти”, зображувана дійсність, яка подається через сприйняття ліричного героя, ускладнюється суб’єктивним аспектом, відбиваючи глибинні пласти психіки, будується на аперцепції, або на чомусь вигаданому, уявному, тому, що лише тільки буде:

І в ранок чарівний пахущий весняний
 Коли ненароком згадаєш мене,
Згадаєш минулеє щастя, усе ...

Я буду із вітром укупі у тебе
 Обличча, волосся, уста цілувать,
 Із ним так чарівно твій стан обіймать;
Я з зорями буду всміхатись до тебе —

У вічі твої заглядать ... [7, 13].

У цій картині світу стихії повітря та вогню проникають у суб’єктивне світосприймання та розгортаються уявними лобоццями в чарівному весняному ранкові.

У поезії “Закохані” поет змальовує героя, який приймає чуттєве багатство матеріального світу, насиченого звуками, фарбами, запахами. Він малює всесвіт, як всезагальну взаємодію речей з тілами, як космос. Відбувається, так би мовити, “взаємоеманация”, сутнісне єднання людини, світу і Бога (все — у мені, і я — у всьому):

- Я, милий, із неба, що всюди безкраю
 Я з пишного гаю, то рай запашний,
 Я пісні журливої спів чарівний,
 Я – все, о, мій раю ... [7, 15],

або ж у наступних рядках, які ілюструють єднання суб'єкта із трьома природними стихіями, їхню еманацию у нього: "я – небо, я – вітер степовий, я – гай;" [7, 21].

Прикладом архетипного мислення може служити і лірика Якова Савченка. У поезії "Океан" він зображає правічне протистояння стихій: води, землі, неба. Океан насмілювався кинути виклик небу, такому високому та недосяжному, однак не зміг його побороти:

На верхів'ях гір високих
 Колихавсь туман,
 А внизу, як птах в полоні,
 Бився океан.

Піднімавсь на гострі башти,
 Від журби кричав,
 І, розгніваний, у небо
 Скелі підкидав.

Але небо океану
 Їх вертало знов.
 І по грудях його голих
 Ураган ішов [8, 49].

Іноді стихії еманують одна в одну, як-от у Павла Савченка, де "сонце морем пестоців хвилює, розливається." [5, 51], або в іншій його поезії: "То не зорі в небі-морі / І не місяць з ними, ні // [5, 78].

Ліричний герой В.Б.Єйтса так само часто спілкується із стихіями:

And he *called* loudly to the *stars* to bend
 From their pale thrones and comfort him, but they
 Among themselves laughon and sing away:
 And then the man whom Sorrow named his friend
 Cried out, *Dim sea, hear my most piteous story!*
 (І він *вигукнув* голосно *до зірок*, щоб нахилились

Із свого блідого трону, щоб зручно було йому, та вони
 Сміються голосно поміж себе та співають:
 І тоді чоловік, котрого Сум називав своїм другом,

Вигукнув: *Понуре море, послухай* мою найсумнішу історію!)

Значною різноманітністю відзначається зображення стихії вогню. Ця стихія міфомислення має амбівалентне значення. Вогонь — це сила добра, яка зігріває, годує, освітлює, проте, залежно від обставин, вогонь може перетворитися на руйнівну силу, яка спалює і нищить усе живе. У творчості Павла Савченка вогонь набуває сакрального значення. Іноді вогонь — це шлях переходу в нову якість, у вищість:

З неба — місяць, з неба — зорі,
 З неба — сьєво ріки ...
 Став — люблюсь, став — дивуюсь,
 Став, як статуя стоїть.
 Помолиться б, поклониться,
 Попроцатя б і *згорить* [5, 78].

Вогник маленької свічки у суб'єктивному сприйнятті поета перетворюється на символ натхнення до творчості:

Блима, блима, блима
 Свічечка-моргуха.
 Слово, друге — й рима
 Лащиться до вуха.

 Ні, не свчка — спалах
 Творчого екстазу [5, 34].

Символ згасаючої свічки поєднує та сигніфікує образи смерті, прощення та самоочищення:

Між безоднями страшними,
 Що впилися в мене млою
 Таємниць своїх,
 Я — запалена безодня,
 Свічка їх.
 Буду Вищому молитись
 Всіми кольорами світла,
 Щоб мене простив,
 Щоб зіглянувсь на мене
 И погасив [5, 88].

Іноді, намагаючись осмислити загальнолюдські цінності, письменник переходить до міфотворчості сам, і у цьому немає нічого

дивного, адже, як з'ясував О.Веселовський, міфотворчість не є властивістю лише доісторичної пори [9]. Митець спроможний конструювати новий світ фантастичних образів самотійно, достатньо мати для цього лише особливий склад мислення. А найважливіші творчі прийоми, необхідні для міфотворчості (сюжетні схеми, символіка), на думку вченого, письменник отримує від народження у готовому вигляді точно так, як і мову, якою він говорить.

В.Б.Єйтс ввійшов в історію символізму як митець, котрий "підживив" цю течію новими можливостями, надав їй особливого акценту, привнісши у її художній світ уже готову до використання скарбницю символів, узятую із ірландської міфології. Можливо тому, що ірландська міфологія була маловідомою для більшості ірландських читачів, В.Б.Єйтс скористався певною перевагою, витворюючи у своїх поезіях новий фантастичний світ, який був так тісно пов'язаний із давно забутим старим. Діти божества Туата де Данаан (люди із Гір Фей, які, за переказами, як і колись, мандрують країною), Примарні Коні і Фергюс (король-поет, який добровільно зрікся свого трону) із своїми бронзовими колісницями, ці містично-магічні творіння, які відіграють таку важливу роль у поезіях Єйтса, пов'язані з реальністю не набагато більше, ніж образи С.Малларме (стаючи усе більш гетерогенними, його символи починали певною мірою збивати читача із пантелику). Образи В.Б.Єйтса є лише елементами і настроями його складної чуттєвості.

Ліричний герой Єйтса проживає в казково-чарівній країні: він уподібнюється Оїзіну, Червоному Ганрагану, Чоловікові, який мріяв про казкову країну, які завжди рятуються втечею від реального світу у світ Сідхе, у казки (Сідхе (від гаельського *Sidhe* - "вітер") — бог, який живе у Горах Фей та мандрує країною, перетворюючись на вихор. Коли старожили бачать опалі листки, які танцюють у вихорі вітру, вони благословляють себе, вірячи, що у цей момент повз них пролітає Сідхе). Реальний світ перетворюється на сумне місце, повне розчарувань. У одній із поезій Єйтса феї попереджають викрадену ними дитину:

Come away, O human child!
To the waters and the wild
With a faery, hand in hand,
For the world's more full of weeping than you can
Understand [6, 18].

(Іди геть, людське дитя!

До води та у хащі,

Узявши за руку фею-чаклунку,

Бо світ переповнений плачем значно більше, ніж ти можеш

осягнути)

А ті смертні, які втекли у казкову країну, знаходять вічні розваги та сміх: під дивну музику вони танцюють на галявинах, оповитих сутінками. Ірландські феї, за Єйтсом, не просто зменшені істоти, схожі на нас (як феї у звичайних казках), які володіють надприродними силами, - вони істоти зовсім іншого гатунку й існують у різних вимірах.

Ця незвичність, ця реальна "іншосвітність" казкової країни поезій Єйтса без сумніву походить із чудової антології ірландських казок, яку уклав та видав друком сам Єйтс, та із власне ірландського фольклору. Люди Сідхе були природними витворами мрійливого та насмішкуватого ірландського розуму, який блукав сільською місцевістю поміж фікційними вогниками у тумані. Проте Єйтс зумів зробити із цієї ірландської казкової країни щось таке, що бентежило читачів значно сильніше за чари самих казок у його антології. Єйтсівська казкова країна стала символом самої уяви.

Наснагу до міфотворчості черпав із фольклорних джерел і Павло Савченко. Міф про хлопчика, врятованого птахами, експлікується в поезії "Летіли гуси, летіли білі". Можна навіть сказати, що це своєрідний переспів казки про Бабу-Ягу і Івасика-Телесика. Ліричний герой поезії, як і казковий Івасик-Телесик, протистоїть силам зла, однак ставлення до негативних персонажів у ліричного героя децю інше: він не лише їх не боїться, а насміхається та кепкує з них:

Летіли гуси, летіли білі,
Внизу казилась Баба-Яга.
Спеклась Оленка, а я був цілий,
А я був цілий! Ха-ха-ха-ха!

Сміявся з дуба: зламала зуба?
Піди, бабусю, до коваля!
Летіли гуси близенько дуба,
Біленькі гуси ... Гиля, гиля...

Його ліричний герой не може бути переможеним злою силою — він розчиняється у небесній стихії:

Вже догризала, вже глузувала:
- Як смачно буду жувать його! —
А в небі синім махали хмари:
- Прощай, бабусю, Бабо-Яго! [5, 98]

Сюжет міфу про сухий кілок, який перетворюється на живе

деревце, простежується і у поезії “Ціпок Сноблуди”. Автор розповідає нам “прикру” історію, яка трапилася із сліпою Сноблудою:

Ходила сліпа Сноблуда,
Шукала по світу чуда.
Всі землі дарма сходила,
Спочить при дорозі сіла.

Встромила ціпок в дорогу,
Заснула, віддавшись богу,
А вранці роса упала,
Сноблуда на ноги стала.

Звалила мішок на врамки,
До палки — а палки й ямки.
- Ну люде! — рекла злосливо. —
Не бачили палки — диво!
Украсти, - і що ж! — дурницю!
Я виломлю другу спицю.

І тут же при ній дубинка
Тяглася до неба гінко.
- Якраз на ціпок, - сказала.
Й дубинка за палку стала.
І з нею тепер Сноблуда
Шукає по світу чуда [5, 122].

Сноблуда, яка усе життя вешталася по землі, шукаючи чуда, не помітила, як це чудо сталося просто у неї на очах: сухий ціпок, який супроводжував її усю дорогу, перетворився за ніч на молоду дубинку. Проте, засліплена безпідставною злобою до людей, Сноблуда своїми ж руками знищує це чудо, зламавши молоде деревце та зробивши собі із нього нову палицю.

Порівнюючи та зіставляючи використання архетипних моделей, міфічних мотивів та образів у поезіях англословних та українських символістів, зауважуємо, що надзвичайно поширеним мотивом, який використовувався як українськими, так і англословними митцями, став мотив природних стихій, представлених міфологемами моря та океану (стихія води), динамічними іноформами вітру та хмар та статичним виявом у формі неба стихії повітря, зорями, сонцем, блискавкою, запаленою свічкою (як форми вияву стихії вогню), скелями, гаєм (як різновиди стихії землі). Характерним

є постійний контакт та взаємодія (іноді у формі протистояння, іноді у формі єднання, злиття) цих стихій, причому можливою є їх трієдиність. Прикметною рисою залишається те, що письменники не лише використовували та опрацьовували уже готові міфи та фольклорні образи, вони творили свою візію світу, свої почуття шляхом власної міфотворчості, джерелом натхнення якої став національний фольклор, народно-пісенна творчість.

Література:

1. Осипова Н. Мифопоэтика лирики М.Цветаевой. – Киров, 1995 – 117с.
2. Бердяев Н. О новом религиозном сознании //Вопросы жизни. – 1905. - №9. – С.142-153.
3. Яковлев Е.Г. Искусство и мировые религии. Учебн. пособие по спецкурсу для филос. факультетов ун-тов и вузов искусств. – М.: Высш. школа – 1985. – 287с.
4. Полещук Я. Візія апокаліпси (“Касандра” Леси Українки) // “Касандра” Леси Українки і європейський модерн. Зб. наук. праць /За ред. А.Криловця та Я.Полещука. - Остріг, 1998. – С.37-59.
5. Савченко П. Червоний вечір. Поезії. – Київ, 1991 – 207с.
6. The Collected Poems of W.B. Yeats. A new edition. Edited by Richard J. Finneran. – New York, 1989. – 544p.
7. Головка А. Самоцвіти. Поезії. – Кременьчук: видавництво “Молодик”. – 1919. – 32с.
8. Савченко Яків. Поезії. Кн.1.: Житомир, 1918 – 104с.
9. Веселовский А.Н. Сравнительная мифология и ее метод. – М., 1972. - 267с.

Владислав ГИЖИЙ (Тернопіль)

Структуротворча роль ритуалу ініціацій в українській неоромантичній прозі

Українська неоромантична проза дає матеріал для ілюстрації того, як у літературі початку ХХ ст. втілюється виділений Нортропом Фраєм мотив юності романтичного героя